

Szabó Miklós (1940) régész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Filozófiai és Történettudományok Osztály elnöke. Kutatási területe a klasszika-archaeologia és a kelták régészete.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Civilizáltak és barbárok* (2009/1).

A *carnyx* füle

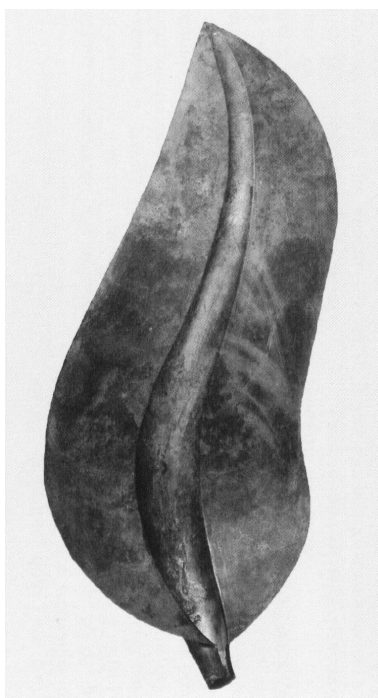
Szabó Miklós

A régészet 2007-ben ünnepelte La Tène felfedezésének 150. évfordulóját, azét a lelőhelyét, amely Hans Hildebrand svéd tudós javaslatára 1872-ben az európai késő vaskor névadója lett. A Thielle-csatornának a Neuchâteli-tó felőli torkolatánál 1853 óta halásznak ki régészeti leleteket, maga a felfedezés azonban az 1857. évi vízszintcsökkenéshez kapcsolódik. A Jura vízrendszerének szabályozása 1868 és 1883 között tette lehetővé az első ásásokat, amelyek Émile Vouga nevéhez fűződtek. A kutatások 1917-ig W. Wavre, majd Paul Vouga irányításával folytatódtak, hogy azután az utóbbi tollából 1923-ban napvilágot lásson az első La Tène-monográfia.

A leletanyag döntő többsége a késő vaskor, azaz a La Tène-kor középső szakaszába tartozik, s feltűnő a hüvelyekkel együtt talált kardok nagy száma. Az utóbbi, továbbá a különleges leletkörülmények nagyban hozzájárultak a lelőhely egykori funkciójának különféle értelmezési kísérleteihez (mint például tóra települt falu, vagy éppen arzenál).

La Tène Paul Vouga utáni korszakának kutatói fontos eredményeket mutathatnak fel. A publikációk sorából kiemelkedik J. M. de Navarro kétkötetes, a kardleleteknek szentelt munkája 1972-ből. Az 1980-as években komoly fordulat következett be az interpretáció területén: ma már a kutatók többsége szerint La Tène kultuszhelyként definiálható. Ennek jegyében a Thielle „Vouga-hídján” bemutatott áldozatok rekonstruálására különböző scenáriókat dolgoztak ki.

A 150. évforduló alkalmából Neuchâtelban nemzetközi konferencia tekintette át a La Tène-lelőhelyre vonatkozó ismereteink jelenlegi állását. A 2009-ben kiadott kötet egyfelől azt tanúsítja, hogy a kutatás számára La Tène sohasem veszítette aktualitását, másfelől viszont azt szemlélteti, hogy a késő vaskorral foglalkozó régészet eredményei miképpen hatottak és hatnak vissza a lelőhely leleteinek értelmezési kísérleteire.¹ A következőkben az utóbbira mutatunk be egy különösen tanulságos példát.

1. kép. „Rejtélyes” lelet La Tène-ből (Hunter, F., „Une oreille de *carnyx* découverte à La Tène” nyomán)

A bronzból készült tárgy, amelyet Paul Vouga fentebb említett munkájában tett közzé, leginkább elegáns vonalvezetésű aszimmetrikus lándzsacsúcsra emlékeztet, amelyet rövid köpűvel valamire felerősítettek (1. kép). A publikáló, meglepő módon, bikafülként határozta meg, amely funkcióját tekintve sisakdísz volt. Ezt az értelmezést P. Jacobsthal az *Early Celtic Art* című monográfiájában jó érvekkel cáfolta, és felvetette azt a lehetőséget, hogy a darab kocsidísz lehetett. Mások azonban, mint A. Haffner, sisakra helyezték volna vissza, sőt M. Egloff „kelta stílusban” megfogalmazott madárszárnyat látott benne, ami óhatatlanul Richard Wagner hatyúszerű szárnyas germánjait vagy Asterix, a gall képregényfiguráját idézi fel. Ebből az „ördögi körből” W. Kimmig mozdította ki a problémát, bekapcsolva a vizsgálatba a Mandeure-ből (Doubs) és az Abentheuerből (Rheinland-Pfalz) származó hasonló példányokat. A németországi lelet megkülönböztetett figyelmet kapott, ugyanis a rejtélyes tárgy bronzlemezből készült „csöböt” társaságában került elő. Ez az asszoci-

áció inspirálta a hadijelvény értelmezést, amelyet Kimmig analógiák sorával igyekezett alátámasztani. Nyilvánvaló azonban, hogy a *signa militaria* körébe elsősorban formája alapján, mint lándzsa-szimbólum tűnt beilleszthetőnek a különleges darab.

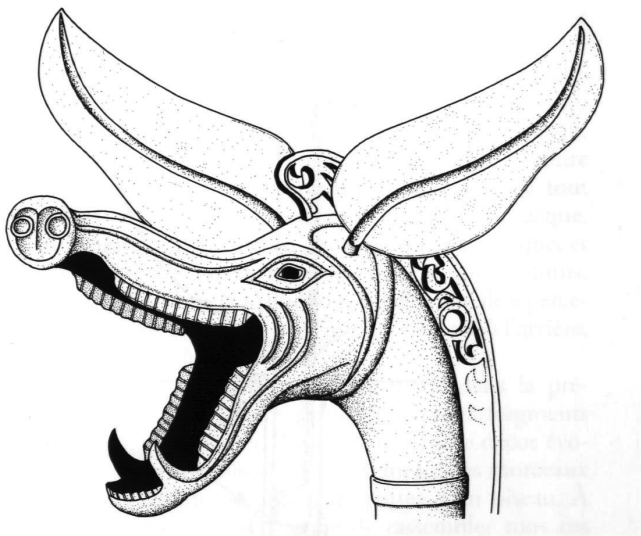
A fenti interpretáció mellett szólhat a lándzsa, a *gaesum* (Caesar: *A gall háború* III. 4. 1) jelentősége a vaskori kelták gondolatvilágában. A Pauly–Wissowa szócikk szerzője, Fiebiger egyenesen a gallok „nemzeti” fegyveréről (*Nationalwaffe*) beszél. Mindenesetre Gaisatorix galata fejedelem (Polybios XXIV. 8), illetőleg az itáliai eseményekbe Kr. e. 229-ben és 222-ben az insuberek és a boiusok oldalán beavatkozó, az Alpokon túlról érkező *gaesati* (Strabón V. 212; Polybios II. 22) nevében ugyanez a szó rejtőzik. Másfelől a Keltiké nyugati (Courtavant, Aube; Fère-Champenoise, Marne) és keleti részén (Mannersdorf am Leithagebirge, Halmajugra) egyaránt előkerültek nagyméretű, áttört díszítésű vas lándzsahegyek,

2. kép. Tintignac-i ásati felvétel:
fenn, jobbra carnyxtöredék fülekkel (Maniquet, C.,
„Les carnyx de Tintignac” nyomán)

amelyeknek a kutatás az anthropomorf markolatú törökhöz hasonlóan rangjelző értéket tulajdonít.²

A régészetben szinte törvényszerű egy adott elmélet vagy értelmezés megerősítését, esetleg cáfolatát új leletektől remélni. Az igazság órája a hadijelvény-interpretációt illetően 2004-ben jött el. Tintignacban (Corrèze) egy már a 19. században feltárt gallo-római szentély mélyásatása során C. Maniquet feltárt egy gödröt, amelyből több mint 400 félelet került napvilágra a kelta függetlenség korából. S nem akármilyen leletek: tíz sisak, kilenc bronzból, egy vasból készült, s közöttük – bármennyire hihetetlenül hangzik – hattyú alakú is van! De még ennél is nagyobb szenzáció a legalább öt harci trombita, azaz *carnyx* (2. kép). Az utóbbiaknak köszönhetően a fentebb tárgyalt anyag új értelmezési lehetősége nyílt meg. Az egyik *carnyx* állatfej alakú végződésén a fül ugyanis eredeti helyén volt, s ennek pontos párhuzamai a fenti aszimmetrikus „lándzsahegyek”. Az abentheueri és a mandeure-i leletekről bebizonyosodott, hogy a fülön kívül más *carnyx*-alkatrészeket is tartalmaznak. Ezek után a mintegy 45 cm hosszú darab La Tène-ből, amely a tintignacival gyakorlatilag azonos méretű, nem lehetett

3. kép. Carnyx rekonstrukciója a La Tène-ből való füllel
(Hunter, F., „Une oreille de carnyx découverte à La Tène” nyomán)

más, mint *carnyx*-fül. A helyzet annyiban bonyolódott, hogy a Kimmig által publikált mandeure-i fül, amely mindössze 11,7 cm magas, nem *carnyx*-hoz, hanem vaddisznó alakú hadi jelvényhez tartozott. A harci trombitának ebben az esetben is nagy füle volt.³

A *carnyx*, azaz a kelták harci trombitája végeredményben hosszú függőleges csőből és arra merőleges, állatprotomé alakú tölcseértorokból áll. A thériomorf végződés gyakran – de nem kizárólagosan – vadkanfejet formáz, máskor a kelta művészet egyik népszerű motívumára, a sárkányfejre emlékeztet (3. kép). A hangszer kelta neve görög átírásban (κάρνυξ) és rövid leírása egy 12. századi bizánci lexikographusnál, a thessaloniki Eustathiosnál maradt fenn, aki szerint a trombitát (σάλπιγξ) a kelták *carnyx*-nak nevezik. Az utóbbi *hapax*; egy másik bizánci forrás, Hésychios ugyanis κάρνυορról beszél.

Diodóros (V,30) említi a barbárok különleges trombitáit (σάλπιγγες), amelyek a háborúhoz „méltó” durva hangon szó-

4. kép. Aitóliai tetradrachma carnyx-ábrázolással
(T. G. E. Powell, *The Celts* nyomán)

laltak meg. Polybiosnál (II, 29) a rómaiak és a kelták telamóni csatájának (Kr. e. 225) leírásában azt találjuk: *...ijedelmet keltett bennük (ti. a rómaiakban) a kelta katonák harci rendje, nemkülönben a rettentő zaj, amit az ellenség csapott. Mert a gallok nemcsak számtalan kürtöt és trombitát szólaltattak meg, hanem ezzel együtt az egész sereg is harci dalokat kezdett üvöltöteni...* (Muraközy Gyula fordítása).

A σάλπιγγες nyilván itt is a *carnyx*-ra vonatkozik, míg a βυκάνη a kelták görbe kürtjét takarja, ami többek között a „haldokló gallus” szobrán látható, de ismerjük a gergoviai opidumból is. Julius Caesarnál Vercingetorix seregének *tubái* (A gall háború VII. 81) aligha voltak római kürtök, hanem gall trombiták, talán éppen *carnyx*-ok.

Még szerencse, hogy a képi ábrázolások – gallok és rómaiak egyaránt – bőségesen kárpótolnak bennünket az írásos források hiányosságaiért: a *carnyx* a nyugati kelták pénzein és a római dénárokon egyaránt megjelenik. A numizmatikának

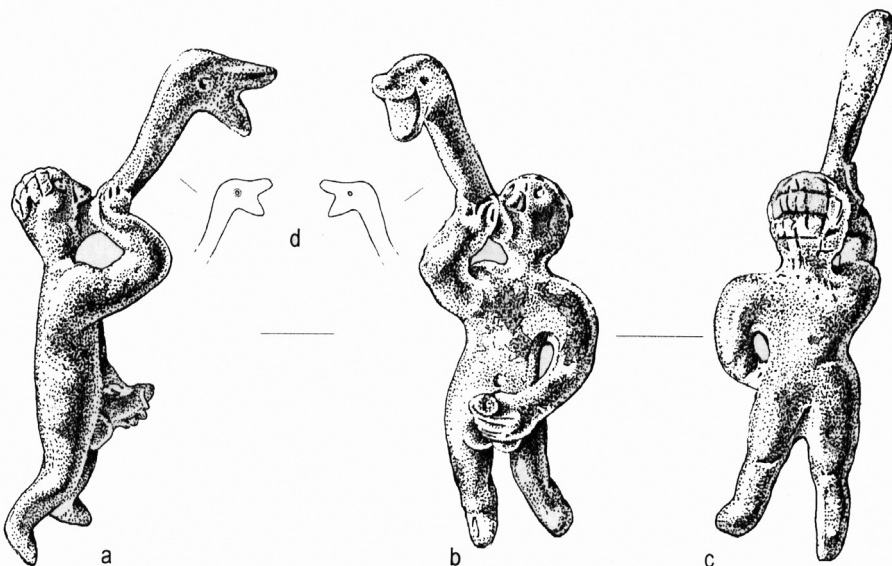
5. kép. *Carynx*-játékosok a gundestrupi üstön (Klindt-Jensen, O., *Gundestrupkedelen* nyomán)

köszönhetjük a kelta harci trombita használatának ma ismert legkorábbi dokumentumát: egy aitóliai tetradrachmán, amelyet a Kr. e. 279-es delphoi győzelem emlékére vertek, Aitólia perszonifikációja kelta és makedón pajzsokon ül, s lábánál *carynx* hever (4. kép). Később a hangszer a római művészetben a legyőzött Gallia jelképe lett: ebben a minőségében látható a Prima Porta-i Augustus-szobor díszpáncélján.⁴

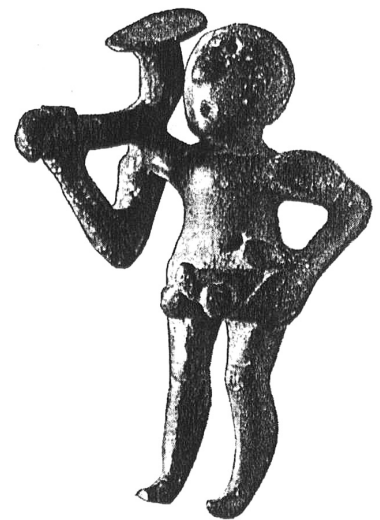
Legyen az ikonográfiai dokumentum görög, római vagy kelta, feltűnő sajátága, hogy nem ábrázolta a *carynx*nek mint hangszernek a használatát. Szerepel *tropaemon*, fegyverfízen, máskor harcos tartja, vagy csak maga a trombita, mintegy szimbólumként jelenik meg a képen. Eddig egyetlen kivétel akadt, éspedig a híres gundestrupi üst, amely ugyan Dániában került napvilágra, azonban a Kr. e. 1. században valószínűleg keleti kelta műhelyben készült. Az üst egyik belső lapján há-

rom *carynx*-játékos látható, akik az embermagasságot meghaladó méretű hangszerrel függőlegesen tartva fújják (5. kép).

2009-ig ez a képtípus egyedülálló volt, a múlt évben azonban Veres János a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből egy 9,8 cm magas bronzszobrocskát publikált, amely mezítelen, ityphallikus *carynx*-játékost ábrázol (6. kép). Az alapos tanulmány nem hagy kétséget a darab eredetiségét illetően, és a javasolt keltezés – Kr. e. 2–1. század – is elfogadható, legalábbis abban az értelemben, hogy az oppidum-periódus alkotásáról van szó, amit olyan meggyőző párhuzamokkal lehet alátámasztani, mint például a csehországi stradonicei oppidum leletei közé tartozó trombitást ábrázoló bronz kisplasztika (7. kép). Probléma merül fel azonban a kisbronz származási helyével kapcsolatban. Nevezetesen, a szobrocskát a múzeumnak eladó gyűjtő szerint a darab egy állat alakú csüngővel együtt a Békés megyei Kondo-

6. kép. *Carynx*-játékos bronzszobrocskája a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből (Veres J. után)

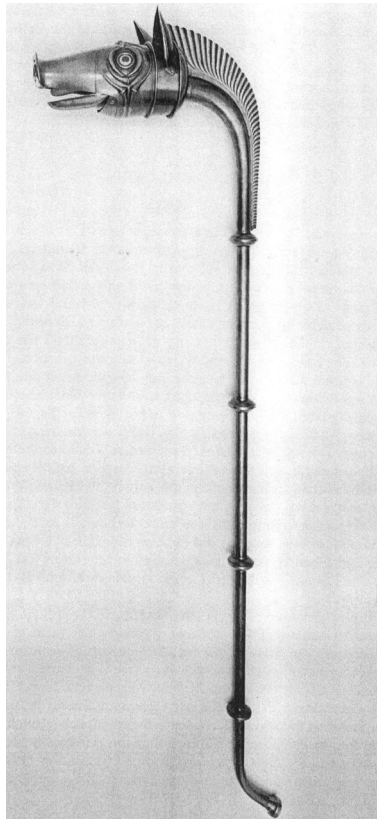

7. kép. Trombitás bronzszobra a stradonicei oppidumból (Veres J. után)

ros közelében 1950 körül került elő. Ezt az információt sem megerősíteni, sem megcáfolni nem lehet. Ugyanakkor azonban Délkelet-Magyarország területéről, legalábbis egyelőre, az oppidum-kultúrára jellemző települést és leletanyagot nem ismerünk. Nyitott kérdés, hogy mi történt a terület Kr. e. 3. századi La Tène-kultúrájú lakosságával a Kr. e. 2. század végén, illetve az 1. században.⁵

Az eredetproblémával azért szükséges szembesülni, mert mai ismereteink szerint a kelta *carnyx*-ra vonatkozó dokumentáció lényegében a Keltiké nyugati felére korlátozódik. Ugyanakkor a Sălișteea-i dák ezüstkincsbe egy trombitatöredék is tartozik, amely valószínűleg *carnyx* része volt. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a római Traianus-oszlopon és a császár forumán a fegyverek között előfordulnak *carnyx*-ra emlékeztető ábrázolások, akkor egyfelől felvetődik az állatprotoméban végződő harci trombita használatának kérdése a kelták lakta területen kívül, másfelől pedig a *carnyx* helye a római művészet barbár ikonográfiájában.⁶

Mellőzve azonban a probléma boncolgatását, térjünk vissza a „kondorosi” szobrocshoz. Ha elfogadjuk a darab magyarországi eredetét, akkor közvetett bizonyítékunk van a *carnyx* ismeretéről a keleti kelták köréből. Ez önmagában nem meglepő, hiszen ha visszautalunk a fentebb említett aitoliai görög pénzre, amely a kelták delphoi vereségét örökíti meg, akkor arra is emlékeztetni kell, hogy a szentélyt fenyegető barbárok hátsországa a Közép-Duna-vidék volt. Másfelől arról se feledkezzünk meg, hogy

8. kép. A rekonstruált deskfordi *carnyx* (Hunter, F., „The carnyx in Iron Age Europe” nyomán)

fontos érvek szólnak a gundestrupi üst keleti kelta eredete mellett. Az utóbbi *carnyx*-ábrázolásaihoz képest a miskolci múzeum bronzszobra feltűnően más arányúnak mutatja be az emberalak és a hangszer méretviszonyát: Veres számításai szerint ennek alapján kb. 120 cm-es *carnyx*-szal számolhatunk.⁷ Ezeknél a kalkulációknál természetesen figyelembe kell venni a vaskori kelta művészet alapvetően nem valóság-hű szemléletmódját. Helyesnek látszik tehát a tárgyi leletekből kiindulni.

Az edinburgh-i National Museum of Scotland az 1990-es években komplex *carnyx*-programot indított, amelynek középpontjában egy 19. század elején felfedezett északkelet-skóciai mocsárlelet, a deskfordi *carnyx* állt. A lelőhelyen ásatásokra került sor, majd elkészítették a hangszer rekonstrukcióját (8. kép). (Az utóbbit 2000-ben publikálták.) A Deskford-*carnyx* 163 cm magas, tehát a gundestrupi üst ábrázolása a hangszer méretét illetően erősen túlzó. A különleges leletkörülményeknek köszönhetően megtaláláskor még megvolt az állatprotomé alakú tölcésértorok mozgatható fanyelve. A rekonstrukció során ezt visszaállították, vagyis a *carnyx*-ot működőképesé tették, amit a skót Nemzeti Múzeumban magam is kipróbálhattam.⁸

Ezzel, némi túlzással, a *carnyx* bevonulhat a hangversenyterembe. Legalábbis a National Museum of Scotland által kiadott CD-lemezen, amely a „The Voice of the Carnyx” címet kapta, John Kenny szólaltatja meg az újjászületett deskfordi trombitát.

Jegyzetek

- 1 A 150 év kutatásainak összefoglalása, bibliográfiával: M. Betschart (szerk.), *La Tène. Die Untersuchung – die Fragen – die Antworten* (Die Publikation zum Stand der Forschung und ihrer Geschichte), Museum Schwab Biel in Zusammenarbeit mit dem Landesmuseum Zürich, Biel, 2007. – A La Tène-konferencia anyaga: M. Honegger et alii (szerk.), *Le site de La Tène: bilan des connaissances – état de la question. Actes de la Table ronde internationale de Neuchâtel, 1–3 novembre 2007* (Archéologie neuchâteloise 43), Neuchâtel, 2009.
- 2 A lándzsa/hadi jelvény-interpretációhoz, a korábbi értelmezési kísérletekkel: Kimmig, W., „Zu einem unerklärten latènezeitlichen Objekt aus Mandeuire (Doubs) (Epomanduodurum)”: K. Stüber – A. Zürcher (szerk.), *Festschrift Walter Drack zu seinem 60. Geburtstag*, Zürich, 1977, 77–83. A lándzsa mint rangjelző: Megaw, R. – J. V. S., „Excavating in Museums: Two La Tène ‘Heraldic’ Spearheads”: *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag* (Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16), Hitzeroth, 1994, 395–404, 1994.
- 3 Tintignac: Maniquet, C., „Les carnyx de Tintignac”: *Archéologia* 419 (2005) 16–23; Maniquet, C., „Le dépôt culturel du sanctuaire gaulois de Tintignac à Naves (Corrèze)”: *Gallia* 65 (2008) 273–326. A *carnyx*-fülhöz: Hunter, F., „Une oreille de carnyx découverte à La Tène”: Honegger, M. et alii (szerk.), *Le site de La Tène: bilan des connaissances – état de la question*, 75–85.
- 4 A *carnyx*-hoz lásd Piggott, S., „The carnyx in Early Iron Age Britain”: *The Antiquaries Journal* 39 (1959) 19–33; *Le carnyx et la lyre* (Archéologie musicale en Gaule celtique et romaine.), Besançon–Orléans–Évreux, 1993–1994; Hunter, F., „The carnyx in Iron Age Europe”: *The Antiquaries Journal* 81 (2001) 77–108. Az aitoliai tetradrachma: Powell, T. G. E., *The Celts* (Ancient Peoples and Places), London, 1963, 47. t./a., 265.
- 5 A gundestrupi üstön látható jelenet: *Le carnyx et la lyre*, 28–29; Klindt-Jensen, O., *Gundestrupkedelen*, København, 1961, 14, 10. kép. A miskolci múzeum bronzszobrocshoz: Veres J., „The Depiction of a carnyx-Player from the Carpathian Basin”: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 39 (2009) 231–249. – Délkelet-Magyarország La Tène-korához lásd Szabó Miklós, *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*, Budapest, 2005, 41, 55–63.
- 6 A *carnyx* a vaskori Európában: Hunter, F., „The carnyx in Iron Age Europe”, 86–97.
- 7 Veres J., „The Depiction of a carnyx-Player from the Carpathian Basin”, 242.
- 8 A deskfordi *carnyx*: Hunter, F., „The carnyx in Iron Age Europe”, 78–85, 97–100. A darab rekonstrukciója: Hickmann E. et alii (szerk.), *Studien zur Musikarchäologie II: Musikarchäologie früherer Metallzeiten*, Rahden, 2000, 347–350 (I. Creed); 351–356 (J. Kenny).